Національна академія наук України
Інститут історії України НАН України

Україна Соборна

Збірник наукових статей

Випуск 4

Том 2

Київ - 2006

О. Юрченко
(Переяслав-Хмельницький)

КУЛЬТОВІ СПОРУДИ ВЕРХНЬОГО МІСТА ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОГО ПЕРЕЯСЛАВА

Основу просторової структури території переяславської цитаделі створювали архітектурні домінанти, серед яких найважливішими були дерев'яні і кам'яні споруди. На означеній території протягом XVII-XVШ ст. існувало дві церкви - Успенська та Михайлівська. Одна з визначних церковних споруд козацького Переяслава і майже ровесниця відновленого міста - храм Успіння Пресвятої Богородиці знаходилася в північно-західній частиці Верхнього міста. Він зводиться за наказом нового власника міста, київського воєводи, князя Василя-Костянтина Острозького. Часом будівництва вважається 1586 р.[1] Не відомо чи цей рік був початком, чи завершенням будівництва. Не виключено, що храм змогли звести протягом року, хоча, зважаючи на історичний досвід зведення переяславських храмів, це видається досить сумнівним. Свою назву вона отримала в спадок від давньоруської попередниці - Успенської (Богородичної) церкви "на княжому дворі", збудованої в 1098 р. за наказом переяславського князя Володимира Мономаха[2].

Справді, до кінця XVI ст. на колишньому дитинці могли зберегтися рештки деяких руських монументальних споруд. Можливо на однійй з них і зупинився погляд будівничих. Перед зведенням сучасної нам, цегляної Успенської церкви, на погості в 1888 р. проводилися земельні роботи під керівництвом П.О. Лашкарьова і В.М. Ніколаєва. В результаті були відкриті залишки невеликої безстовпної, одноапсидної каплички, в якій дослідники вбачали Успенську церкву Володимира Мономаха 3.

Довгий час в історичній науці цей погляд домінував, доки в 1958 р. випадково не знайшли рештки триапсидної кам'яної церкви, яку також вважали княжою Успенською церквою[4].

Порівняння обох споруд за типологією, архітектурними формами, складом будівельного розчину та будівельними прийомами дало підстави датувати церкву кінцем XI ст. і ототожнити з Мономаховою церквою, а капличку - першою чвертю - серединою XII ст.[5]

Парадокс історії заключався в тому, що Успенська церква кінця XVI ст. розміщувалася над безіменною капличкою, яку будівничі сприйняли за давній храм. Справжня церква Успіння Богородиці знаходилася відносно поблизу - трохи більше 100 м на північний схід, але через об'єктивні обставини залишалася непоміченою і невдовзі була забутою. Хоч церква 1586 р. мала місцеву підоснову, але знаходилася не на власному, історично обумовленому місці. Як кожна тогочасна храмова споруда Середньої Наддніпрянщини, вона будувалася з дерева, однак стояла на фундаменті.

П.О. Лашкарьову і В.М. Ніколаєву вдалося дослідити рештки фундаменту, які залягли безпосередньо на розвалі каплички. Залишки виражалися у вигляді окремих шматків або слідів стін, розташованих по лініях багатокутника[6]. У середині багатокутника місцями лежали тільки окремі камені значних розмірів, які на думку першовідкривачів використовувалися в якості основи для внутрішніх стовпів, що підтримували склепіння та дах[7].

Найкраще збереглася східна частина фундаменту, що мала вигляд двох сегментів товщиною $1^3/_4$ аршина (1 м 26 см). Перший сегмент довжиною 4 аршини 10 вершків (3 м 33 см) ішов у північному напрямку, другий - довжиною 7 аршин 12 вершків (5 м 58 см), - у прямому напрямі на південь[8]. Обидва сегменти складені на розчині вапна з каменів пісковику, на яких місцями прикипіла цем'янка, що походили з будівельних розвалів самої каплички із додачею пальчатої цег11/8 або $11/_4$ вершки товщини, відповідно - 27х13,5-14х5-5,6 см[10]. Про церкву відомо тільки те, що вона мала 14 престолів та 7 верхів і ймовірно була далеко не малих розмірів[11].

Збудована на території замку (Верхнього міста) Успенська церква автоматично отримала статус військової (гарнізонної), оскільки тут мешкали переважно солдати гарнізону, староста, підстароста та інші члени князівсько-шляхетської адміністрації, які складали основну групу парафіян. Існує думка щодо зміни конфесійного забарвлення церкви залежно від віросповідання військових[12]. Наприклад, за староства Лукаша Жолкевського в 1635 р.,

гарнізон складався з поляків (200 чол.) і німецьких найманців (300 чол.), а серед цінних дарунків церкві відомий позолочений потир, подарований від переяславського єзуїтського колегіуму[13]. Зауважимо, що достовірно невідомо час появи потиру в Успенській церкві, до того ж, як видно з дарчого напису, він належав пінському колегіуму[14]. Серед церковних дарів відоме євангеліє видрукуване у Львові і подароване переяславським міщанином Михайлом Битицьким з жінкою Матроною в 1639 р.[15] Відомо також, що функції католицького костелу виконувала в той час Покровська церква в Нижньому місті, відібрана для цього, напевне старостою Лукашем Жолкевським, поблизу якої за його наказом був збудований єзуїтський колегіум[16]. Тому не можна вважати Успенську церкву католицьким храмом до 1648 р., хоча така версія потребує подальшого вивчення[17].

Успенська церква згадується взимку 1649 р. і 1654 р. У першому випадку з переговорами польських комісарів із гетьманом Богданом Хмельницьким, у другому, з проведенням Переяславської ради[18]. Самійло Величко, описуючи події 8 січня 1654 р., називає її собором святого Іоана, що видається дуже дивним[19]. Хоча в печатній грамоті царя Олексія Романова до Полтавського полку, яку залучає до своєї праці літописець, вона фігурує під назвою соборної Апостольської[20]. З аналогічною назвою вона фігурує в літописі і під час присяги гетьмана Івана Виговського в 1658 р.[21] Такий різнобій у найменуванні однієї церкви свідчить лише про повну необізнаність літописця з культовими спорудами Переяслава. Жодного зображення чи опису церкви до нашого часу не дійшло і тому невідомо, яким був її справжній вигляд. Принагідно зазначимо, що на місці Успенської церкви змінилося кілька культових споруд, але жодних зображень від них, зроблених протягом XVII-XVIII ст., не збереглося. Аналогічна ситуація стосується й дерев'яних культових споруд Нижнього міста Переяслава. Напевно ця церква згоріла в тому ж 1654 або 1655 р., оскільки у подорожніх записках Павла Алепського відзначено факт існування влітку 1656 р. нової дерев'яної, ще не закінченої[22].

З описів Павла Алепського дізнаємося, що вона мала хрещате планування і п'ятидільну основу - складалася з п'яти зрубів, чотири з яких прилягали до великого центрального.д Кожен зуб увінчувався верхом - банею 23. середини церква мала п'ять вівтарів. Над західним приміщенням - бабинцем, влаштовано хори для співаків. Другий - виший ярус хорів оперізував по всьому контуру центральне приміщення, подібно до хорів Софіївського собору[24]. Вказуючи на цю схожість, Алепський вбачав у цьому послідовність у сприйнятті га подальшому розвитку традицій руського будівництва[25]. Зовні споруда була пофарбована. Церкву оточувала велика галерея з точеними бильцями, на нашу думку, гульбище[26]. Розвиток зовнішніх галерей надавав споруді громадського характеру, підкресленої урочистості загальній композиції церкви, як домінуючого центру певної частини міста. Композиція внутрішнього простору підпорядковувалася центральній вертикальній осі. Це вже був закінчений зразок центрично-вертикальної будови з хорами довкола основного зрубу. Влаштування хорів у два яруси вимагало великої висоти приміщення, тому не випадковим є здивування мандрівника церковною "возвышенностью"[27].

На території Центральної України існував тип високої верхової церкви, що складалася з відносно самостійних об'ємів (приміщень), з яких один, кілька або всі увінчані одним чи кількома верхами[28]. Найбільша різноманітність типів верхових храмів спостерігалася протягом XVII-XVIII ст., а п'ятидільно-п'ятиверха конструкція переяславської Успенської церкви не суперечить типології таких культових споруд[29]. Успенська церква, як і подібні до неї церкви Середньої Наддніпрянщини своєю центрично-вертикальною композицією та високими банями була новим явищем у дерев'яній архітектурі XVII ст., відрізняючись тим самим від дерев'яних церков Галичини[30]. У 60-х рр. XVII ст. церква знову згоріла, але датуванні цієї події думки дослідників розходяться: 1660-ті рр. (П.О. Лашкарьов), 1660щ (О.М. Апанович, Т.В. Трофіменко, І.О. Грабовський, І.М. Днєстров, В.В. Нікітіна В.М.Лялько), 1661 р. (М.І. Костомаров, Л.М. Набок)[31].

Нова церква будується відразу після пожежі з тією різницею, що кошти на її відбудову надав російський цар Олексій. Будували безпосередньо стрільці і наймані місцеві жителі під керівництвом стрілецького голови Федора Іртіщєва (Ртіщєва)[32].

Інтерес правлячих московських кіл саме до Успенської церкви був викликаний не лише її вагомим історичним значенням, а й тим, що за Переяславськими статтями 1659 р.у Переяславі повинен розміщуватися гарнізон російських ратних людей. Відтепер воєвода з

стрільцями, а в XVIII ст. комендант з солдатами постійно мешкали в межах Верхнього міста, складаючи основну частину прихожан соборної гарнізонної церкви. З моменту будівництва вона перебувала під опікою російського керівництва[33].

Про деякі її особливості (збудована з дерева, хори у два поверхи, чотири вівтарі) ми дізнаємося з більш пізнього документу XVIII ст., але мало ймовірно, що вона за цей час змогла якось змінитися[34]. У першій чверті XVIII ст. назріла потреба ремонту, про що доповідав київському губернатору Дмитру Голіцину комендант майор Коховський. Він наголошував на відсутності відповідних коштів, оскільки крім нього і сорока солдат, інших прихожан нема. За державний рахунок у 1716 р. проводиться ремонт 50 солдатами, присланими для цього губернатором 35. У другій половині XVIII ст. біля Успенської церкви знаходилася дзвіниця, поруч з церковним погостом розміщувалася школа та хата попа[36].

Церква знову згоріла в 1761 р. від пожежі комендантського будинку, що знаходився поруч. Тоді ж пресвітер Успенської церкви Андрій Берло разом з парафіянами звертається до єпископа переяславського і бориспільського Гервасія з проханням відновлення споруди. Єпископ своїм наказом від 30 травня 1767 р. дозволив розпочати будівництво церкви з матеріалів "хоромного строения"[37]. Будівництво нової церкви відбувалося впродовж 1767-1770 рр. її будівничим був майстер Остап Прохорів з с Сушки, бубнівської сотні, Переяславського полку[38]. Храм був менших розмірів ніж попередній, увінчувався сімома верхами, мав три престоли[39].

Через дев'ятнадцять років (1789 р.) він був відремонтований та пофарбований, але ніякого будівництва нової церковної споруди в 1786 р. не велося, що й підтверджують описи Києва та Київського намісництва 1775-1786 рр.[40] У такому стані церква проіснувала до 1824 р., коли її розібрали за дозволом єпархіального керівництва[41]. М.І. Костомаров помиляється, вважаючи, що дана споруда загинула під час пожежі[42].

Наступну дерев'яну церкву збудували у тому ж 1824 р., з додачею матеріалів розібраної церкви 43. Це була хрещата в плані споруда, яка мала всього один верх, що підтверджує гравюра І. Гкєдиша і нараховувала три престоли[14]. М.І. Костомаров приписує їй три бані, однак таке твердження, як ми бачимо, не відповідає дійсності[45]. Церква функціонувала недовго. В другій половині XIX ст. її визнають не придатною для виконання богослужінь і закривають[46]. Пізніше, у 1888 р. її розібрали.[47]

За наполегливістю отця М. і ерлецького, який із 1868 р. переймався зведенням кам'яної церкви, роботи розпочалися 21 травня 1889 р., а освячення відбулося 12 вересня 1896 р. Будівництво споруди обійшлося в понад 70 тис. крб.[48] Церква Успіння клалася з цегли жовтого кольору, завдяки чому за нею закріпилася нетрадиційна назва "Жовта церква", яка й сьогодні тримається серед мешканців міста.

Аналіз перебудов Успенської церкви протягом XVII-XVIII ст. дозволяє припускати типологічну схожість між ними. Це, насамперед, хрещате планування, п'ятидільна основа, два яруси хорів, висота споруди, завершення кожного зрубу банею. Наприклад, детальні плани 1772 і 1774 рр. показують Успенську церкву хрещатою, на противагу прямокутнику Михайлівської церкви, що вірогідно підтверджує їхні реальні архітектурні риси. Тобто в кожний історичний період новозбудовані церкви, як з середини, так і зовні могли нагадувати одна одну, завдяки місцевим традиціям будівництва. але при цьому варто враховувати і Дрібні індивідуальні архітектурні риси, притаманні кожній споруді, що вносили елемент неповторності (несхожості). Плани XVIII ст. не показують церковного погосту, дзвіниці та інших будівель, що належали до цієї церкви. Деяку ясність може вносити план частини Переяслава 1865 р., де позначено площу погосту з церквою і дзвіницею.

Площа погосту слугувала місцем для поховань, як це зазвичай було в пізньосередньовічний час. Поховання фіксувалися під час розкопок 1888 р., але, на жаль, на них не звернули належної уваги[49]. Цікаве поховання козака в суконній шапці і оселедцем на голові виявлено в розкопі №3 на схід від церкви працівниками експедиції під керівництвом Б.О. Рыбакова у 1945 р.[50]

У південній-південно-східній частині Верхнього міста розміщувалася церква Архістратига Михаїла. На її місці в княжу добу стояв величний собор. Його започатковано будівельними роботами на дитинці під керівництвом єпископа переяславського Єфрема в 1089р.51 Протягом XII ст. і аж до зруйнування монголами 3 березня 1239 р., храм займав Домінуюче становище в культурно-політичному житті міста та князівства. Упродовж другої

половини XIII-XVI ст. він лежав у руїнах, оскільки аж до оновлення Переяслава в 1585 р. тут не існувало міста з центральною владою, здатною підтримати його життєдіяльність і доглянути кам'яні храми. З XV ст. археологічно фіксується лише сільський населений пункт[52]. Найперші відомості про Михайлівську церкву стосуються першої половини XVII ст.[53] Про неї нам нічого невідомо, ні часу будівництва, ні місця побудови, ні матеріалів, з яких була побудована споруда. Таємницею залишався час функціонування і навіть подальша доля. Однак, незважаючи на хронологічну лакуну, яку мав Переяслав у своєму розвитку в післямонгольський час, завдяки історичній пам'яті, що зберегла не тільки назву, але й місце розташування споруди, вдалося локалізувати Михайлівську церкву в цей час, на місці давньоруського Михайлівського собору.

Наступна відбудова Михайлівської церкви між 1649та 1666 рр. пов'язується з діяльністю переяславського полковника, а згодом генерального судді Федора Лободи[54]. Зустрічаються й інші, менш вживані хронологічні межі: 1640-1666 та 1646-1666 рр.[55] Приписуване Федору Лободі будівництво церкви грунтується на відомостях в поминальнику, який зберігався в Михайлівській церкві. 36 Традиційно чомусь у науковій літературі церкву Федора Лободи ототожнюють з нині існуючим приміщенням мурованої Михайлівської церкви, де знаходиться Музей народного одягу Середньої Наддніпрянщини НІЕЗ "Переяслав"[57]. Іноді дзвіницю розглядають як пізнішу добудову[58]. На думку дослідників, Михайлівська церква має спільні риси з Іллінською церквою і будинком Богдана Хмельницького в Суботові: планування, пластичне рішення стін, художнє рішення ліпних прикрас, система цегляної кладки, що свідчить про будівництво всіх споруд в другій половині XVII ст.[59] Отже, якщо брати до уваги вищеподан; факти, церква Федора Лободи збереглася з тих часів незмінно або з деякими переробками першої половини XVIII ст. - пілястрами, розкрепованими карнизами, ліпними прикрасами на віконних сандриках, кольоровими керамічними розетками на фризі[60]. Однак у писемних джерелах другої половини XVII ст., де є відомості про топографію міста, її зовсім не згадують як самостійну архітектурну одиницю.

У статейному списку московських послів 1654 р. немає жодного натяку на існування Михайлівської церкви. Це варто враховувати, адже історичні події, які відбувалися в районі соборного майдан) (пл. П;реяславської ради), Успенської церкви та заїжджого двору, де зупинилися посли, проходили неподалік, близько 360 м на північ і північний захід від Михайлівської церкви, оскільки вказані топографічні об'єкти знаходилися в межах Верхнього міста Переяслава[61]. Не згадує цю церкву й Павло Алепський. Він відвідав Переяслав влітку 1656 р. Перерахувавши культові споруди міста, чомусь жодним словом не обмовився про церкву Федора Лободи, навіть коли б та могла перебувати в стані побудови, як це відбувалося з Успенською церквою[52].

Таким чином, документальні свідчення середини XVII ст. не згадують ні самої Михайлівської церкви, ні те, що вона мала бути цегляною. Навряд чи могли іноземці обійти увагою кам'яну споруду, якщо взяти до відома факт суцільної дерев'яної забудови пізньосередньовічного Переяслава. Більше всього на той час церкви просто не існувало. Найбільш вірогідним часом її побудови варто вважати другу половину 50-х - першу половину 60-х рр. XVII ст.

На самому початку XVIII ст. Михайлівська церква згадується разом з іншими будівлями Кріпості, без зазначення матеріалу, з якого побудована[63]. Не виключено, що саме вона й могла бути церквою, збудованою за сприянням Федора Лободи. Стараннями гетьмана Івана Мазепи та митрополита Варлаама Ясинського в 1700 р. засновується Переяславсько-Бориспільська єпархія. Спочатку, як вікаріатство Київської митрополії, а з 1733 р. стає повністю самостійною. Після відновлення єпархії на чолі з єпископом Захарією Корніловичем і ратифікації царською грамотою 1702 р. в історії Михайлівської церкви наступає новий період.

Переяславський єпископ прагне перебудувати, можливо, на той час далеко не нову споруду. В 1710 р. він отримує царський дозвіл для заснування монастиря на старому місці[64]. Керуючись дозволом Петра І, київський губернатор, князь Дмитро Голіцин у 1711 р. наказує виділити земельну ділянку для розбудови чоловічого монастирського комплексу навколо Церкви[65]. Будівельні роботи тривали протягом 1711-1713 рр.[66] Остання дата додатково підтверджується перенесенням мощей святого Макарія Токаревського 8 листопада з Свято-Воскресіннської церкви до новозбудованої Михайлівської[67]. За церковними канонами, мощі

святих чи священні речі заносилися в останню чергу - після закінчення будівельних робіт, коли культова споруда була збудована.

З утворенням монастиря Захарія Корнілович залишається в ньому настоятелем, автоматично утвердивши тут єпископську кафедру. За його наступника - Кирила Шумлянського все залишилося без змін, але, починаючи від 1728 р., ми вже бачимо настоятелем ігумена Дамаскіна[68]. Саме на цей час монастир перестає бути єпископською резиденцією - його функцію тепер виконує Вознесенський монастир у Нижньому місті. На 1722 р. монастирська община нараховувала 18 осіб[69]. У документації XVIII ст. монастир називався "гарнизонной Михайловский"[70].

Протягом 1711-1786 рр. монастир мав численні земельні володіння в селах Переяславського і Лубенського полків[71]. Будинки монастиря були повністю дерев'яними. Підтвердженням цьому може слугувати пожежа 14 серпня 1734 р., яка повністю знищила всі його будівлі, окрім ігуменського будинку та "поварни".[72] З цього часу розпочинається систематичне відновлення монастирських споруд. Стараннями ігумена Германа Прохоровича-Кукутовича на 1737 р. збудовано нові келії для монахів і трапезну з залученням монастирських коштів та добровільних внесків[73]. І тільки 1 квітня 1743 р., завдяки переяславському єпископу Арсенію Берлу, закладається кам'яна Михайлівська церква, а разом з нею й дзвіниця[74]. Варто відмітити, що Арсеній вів будівництво власним коштом. Таке піклування можна пояснити не тільки бажанням відновити порушену святиню, а й впорядкуванням могили рідного батька - переяславського полкового судді Івана Берла, який був похований 1720 р. і могила якого в той час знаходилася у приміщенні згорілої церкви. Закінчується будівництво в 1749 р. - після смерті Арсенія Берла, а в 1750 р. церква освячується його наступником, єпископом Никодимом Сребницьким[75]. Дата закінчення робіт з_облаштування нової церкви добре корелюється з перенесенням мощей святого Макарія 13 травня 1750 р. з трапезної монастиря, де вони зберігалися після пожежі, до новозбудованої монастирської обителі[76].

Будівництво кам'яної церкви неодноразово розглядалося науковцями. Відсутність достовірного історичного джерела викликала розбіжності у фактах, які з часом дублювалися, заплутуючи будь-якого наступного дослідника. Деякими авторами період 1711-1749 ро позначається як будівництво або реставрація кам'яних споруд на місці новоствореного монастиря[7]. Іноді за час будівництва чи реставрації береться лише один 1711,1748,1749 р.[78] Інколи автор, згадуючи пожежу 1734 р. і швидке відновлення споруди в тому ж РОПІ. тут же зазначає, що вона збудована в 1749 р.[79] До речі, та ж сама проблема характерна і для Успенської церкви.

Будівництво кам'яних споруд монастирського комплексу ми схильні датувати не другою половиною XVII ст, як часто вказується дослідниками, а другою чвертю XVIII ст. Насамперед це підтверджує покладання мощей святих на початку будівництва в квітні 1743 р.[80] Зазвичай цей обряд здійснювався тільки під час закладення культової будівлі. Цей факт також спростовує твердження, що будівництво кам'яної церкви було лише реставрацією її пошкоджених частин після пожежі[81]. Якби церква залишалася цегляною, вона навряд чи зазнача тяжкої дії вогню, а тому й не потребувала перезакладення фундаментів з мощами святих. Окрім цього, з київського Подолу відома цегляна Святодухівська (Благовіщенська) церква, яка має спільні риси в плануванні та оформленні фасаду з Михайлівською. Збудована Святодухівська церква, як вважають у 1690-х рр. XVII ст.[82] Більше всього на запрошення переяславського єпископа прибула група муровщиків з Києва. Можливо розписи в церкві також варто пов'язувати з роботою київських художників. Сюди можна додати і виготовлення на замовлення керамічних розеток, аналоги яким у Переяславі не відомі, принаймні, поки що не знайденв.

Таким чином, немає ніяких підстав датувати цегляну церкву з дзвіницею в межах 1649-1666 рр., оскільки такий тип споруд виникає пізніше - в самому кінці XVII ст. і розповсюджується протягом XVIII ст.

На момент свого розквіту, окрім другорядних господарських споруд, монастирський ансамбль мав головну соборну церкву Архістратига Михаїла, церкву святого Макарія, яка знаходилася в дзвіниці та дерев'яну Благовіщенську церкву з трапезною[83].

Торкнемося загальної характеристики кам'яних споруд. Михайлівська церква належить до своєрідного проміжного типу споруд, який поєднував у собі риси світської і культової архітектури. Церкви такого типу умовно називають загальними. В плані приміщення

Михайлівської церкви становить витягнутий л заходу на схід прямокутник (ковчег) з граненими прибудовами (вівтарною апсидою та притвором) - ознаками дерев'яного будівництва втіленими в кам'яну архітектуру[84]. Головне приміщення церкви, однонавний зал. Воно не має купола, а перекрите напівциркульним склепінням із розпалубками і розділене на двоє аркою. Апсида та притвор накрлті зімкнутими склепіннями, прихованими під двосхилим дахом, що притаманно для світської архітектури[85]. Коло вівтаря знаходилися кімнатки: паламарня з північної і ризниця з південної сторін[86] .Біло оштукатурені зовнішні стіни ритмічно розділені пілястрами з розкріплюванням. Пілястри увінчані капітелями римського ордеру. Портали північного та західного фасадів прикрашалися парами напівколон з доричними та іонічними капітелями. Церква має троє дверей: з заходу (в притворі), півночі і північного сходу (в паламарні). Північні двері додатково прикрашалися ліпниною у вигляді рослинного орнаменту. В XIX - на початку XX ст. на вході північного фасаду знаходився прибудований дерев'яний притвор. Віконні отвори увінчані різноманітних обрисів фронтончиками (сандриками), заповнених у середині орнаментним і сюжетним ліпленням. Фронтончики трьох типів трикутні, лукові, дугоподібні з розірваними та загнутими до середини кінцями у вигляді волют. Вікна великі, заглиблені в стіни, були розділені на вісімнадцять частин кожне. Поряд з великими виділяється маленьке віконце над дверима до паламарні. По всій довжині фризу будівлі розміщені прості за композицією і формою поліхромні полив'яні керамічні розетки. Керамічні вставки прості за композицією і формою полив'яні, кольорові двох видів: лілія та ірис. Певний час, завершенням даху слугував купол-восьмерик з глухими вікнами, пофарбований масляними білилами під колір штукатурки, нині розібраний[87]. Завершення самих куполів не було сталим і суттєво різнилося, як це бачимо на малюнках козака Чепіги (почато– XIX ст.) та Т.Г. Шевченка (1845 р.). Старий дах розібрали в 1823 р. і замінили новим[88]. Інієр'єр церкви прикрашає ліпний орнамент XVIII ст. - композиції з вінків, у середині яких зображено святих. Самі вінки пов'язані тканиною з торочками, прикрашені композиціями з квітів та фруктів. З середини церковні стіни оздоблювалися розписами на релігійні теми. Найраніші пов'язуються з київською школою живопису, пізніші виконані в 1815 р.[89]

Поруч, перпендикулярно церкві, стоїть проста за конструкцією цегляна двоярусна дзвіниця, витягнута з півночі на південь. Вона має склепінчастий вхід, келії і трапезну, а під кімнатами цегляний льох. Стіни побілені, розділені пілястрами. Фриз першого поверху прикрашений ліпним рослинним орнаментом, фриз другого, керамічними розетками, аналогічними розеткам Михайлівської церкви. Дзвіницю завершувало шатро-восьмерик з перехватом, ліхтариком та маківкою з хрестом на півмісяці зорієнтованим перекладиною по лінії схід-захід. Спочатку воно теж було побіленим, але через його давність баню у 1850 р. повністю розбирають, натомість будують коробкоподібний дерев'яний ярус з вікнами, непропорційно розділений навпіл[90]. Він також фарбується в біле під колір усієї будівлі, увінчується округлим дахом з маківкою і хрестом. Під час реставрації, дзвіниці повернули баню-восьмерик, користуючись малюнком Т.Г. Шевченка, проте хрест зорієнтували не за церковною традицією.

На малюнку козака Чепіги дуже добре читається склепінчастий вхід через дзвіницю, який тотожний сучасному. На вже згадуваному малюнку Михайлівської церкви Т.Г. Шевченка він повністю відсутній (закладений цеглою чи забитий дошками). На його місці лишився вікноподібний отвір, а сам вхід з критим ганком і східцями влаштовано трохи південніше (нині тут знаходиться вікно). Вікна на цьому ж малюнку прямокутні, з поділеною на шість частин шибкою. Сьогодні вони заглиблені в стіну, площа їх зменшена, верхній край заокруглений.

За даними карт переяславської Кріпості XVIII ст. монастирське подвір'я протягом століття мало сталу площу і не зазнавало змін. До того ж, на планах 1772 та 1774 рр. добре простежуються зміни в кількості і розміщенні монастирських споруд, хоча за такий короткий час їх було не багато. З легкістю локалізується льох, відкритий при розкопках Михайлівського собору М.К. Каргером у 1949 р.[91] Він знаходився за 6,5 м на північний схід від церкви. На планах 1772 і 1774 рр. він ототожнюється з квадратною спорудою невеликих розмірів, що знаходиться неподалік церкви в однаковому географічному напрямі.

Якщо на плані 1740 р. дзвіниця не показана тільки тому, що на той час, як і церква, ще не була закладена, то досить дивним видається її відсутність на детальних планах 1772 і

1774 рр. Тільки на карті 1775-1790 рр. позначено не лише межі монастиря і церкву, але й саму дзвіницю. Своєрідним індикатором колишнього монастирського дворища є тогочасні поховання. Зокрема, в невеликому розкопі, закладеному в місці перетину вулиць Кріпосної та Радянської, на проїжджій частині, між садибою №23 (вул. Радянська) та південно-західним кутом двору Михайлівської церкви зафіксовано 5 пізньосередньовічних поховань у дерев'яних домовинах[92].

Михайлівська церква залишалася головною одиницею монастиря до його повного розформування в 1786 р. З цього року вона стає парафіяльною і міською соборною, а з 1864 р. тільки парафіяльною. Усе монастирське майно потрапило до державної казни.[93] Благовіщенську церкву напевне розібрано тому, що на кінець 90-х рр. XVIII ст. вона вже не згадується серед колишніх монастирських будівель[94]. Дзвіниця після розформування потрапила до казенного відомства, її кімнати використовувалися для різних потреб, один час тут розміщувалося переяславське повітове казначейство[95]. Згодом, за розпорядженням київського генерал-губернатора Михайла Крєчєтнікова, в 1790 р. її повернуто церкві[96].

Після ліквідації монастиря відбирається певна частина його подвір'я. Порівняння площ монастиря 70-х рр. XVIII ст. з погостом Михайлівської церкви 1872 р. свідчить про значне скорочення земельної ділянки в західному і північному напрямках з порушенням конфігурації монастирського дворища. На відібраній ділянці розміщувалися садиби та пустир поруч з церквою. Останнє підтверджують, окрім карти 1872 р., малюнки козака Чепіги, Т.Г. Шевченка, фотографії місця розкопок М.К. Каргера в 1949 р. Як бачимо, така топографічна ситуація проіснувала з самого кінця XVIII ст. до першої половини XX ст. Тільки південна і південно-східна ділянки погосту, що близько підходила до валу, залишилася незайманою і становила релікт давнього монастирського дворища XVIII ст.

Мала кількість культових споруд переяславської цитаделі на противагу Нижньому місту була викликана скоріше її військовим призначенням, а не відсутністю вільних для забудови місць. Незважаючи на таку історичну особливість, саме з церквами Верхнього міста пов'язуються історичні події, які мали велике значення не тільки для Переяслава, але й для всієї Центральної України другої половини XVII-XVIII ст.

---

[1] Житель города Переяслава. Успенская церковь в городе Переяславе // ПЕВ. -1867. -№ 13. - Ч. неоф. - С 13.; *Костомаров НИ.* Поездка в Переяслав // Исторический вестник. - 1885. - Год шестой. - С. 497.; *Лашкарев П.А.* Церковно-археологические очерки, исследования и рефераты. - К., 1898. - С. 222.

[2] Ипатьевская летопись // ПСРЛ. - М., 1962. - Т. 2. - Стб. 248.

3*Лашкарев П.А.* Церковно-археологические очерки, исследования и рефераты.... - С. 225-228.

[4]*Брагічевскип М.Ю., Асеев Ю.С.* Археологические исследования в Переяславе-Хмельницком в 1958 году // КСИА АН СССР. -1960. - Вып. 81. - С. 112-116.

[5] *Брайчевский М.Ю., Асеев Ю.С.* Археологические исследования в Переяславе-Хмельницком в 5958 году.... - С. 112-113; *Трофіменко Т.В.* Храми Переяслава часів Гетьманщини // Археологічні дослідження пам'яток українського козацтва. - К., 1993. - Вип. 2. - С.80; *Каргер М.К.* Раскопки в Переяславе-Хмельницком в 1952-1953 гг. //СА.-1954.-Т. 20.-С. 21.

[6] *Лашкарев П.А.* Церковно-археологические очерки, исследования и рефераты.... - С. 223.

[7] Там само.

8Там само. - С. 224.

[9] Там само.

[10] Там само.-С. 228-229.

[11] Житель города Переяслава. Успенская церковь ... - С.14.;*ЛашкаревП.А.* Церковно-археологические очерки, исследования и рефераты.... - С. 223.; Трофіменко Т.В. Храми Переяслава... - С. 81.

12НабокЛ.М. Переяславська фортеця // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. - К., 2004. - Вип.13.-С. 267-268.

[13]1635 г. февраля 17. - Отписка севского воеводы И. Стрешнева в Посольский приказ с вестями о численности польских гарнизонов на Украине, о намерении польского правительства изгнать казаков из Запорожской Сечи, а также о стремлении украинских казаков перейти в подданство России // Воссоединение Украины с Россией. - М.: Изд. АН СССР, 1953. - Т. 1. - С. 147.; *Набок Л.М.* До питання місця прийняття присяги у 1654 році // Переяславська рада: історичне значення та політичні наслідки. - К.: Вид. центр "Просвіта" -2003. - С. 155.

[14] Житель города Переяслава. Успенская церковь... - С. 17-18.

[15] Там само.-С. 18-19.

[16] Покровская церковь в городе Переяславе // ПЕВ. - 1870. - № 23. - Ч. неоф. - С. 950; Путешествие Алтиохийского патриархаМакария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским.-М, 1898.-Вып. 4.-С. 191 ;*СтороженкоА.В.* Очерки переяславской старины. - К, 1900.-С. 233-234.

[17] *НабокЛ.М.* Переяславська фортеця ...-С. 268.

[18]1648 г. декабря 22 (нов. ст. 1649 г, января 1) - 1649 г. февраля 24 (нов. ст. марта 5). - Дневник львовского подкомория В. Мясковского с описанием поездки комиссаров польского правительства к Богдану Хмельницкому для переговоров//Воссоединение Украины с Россией. -ML: Изд. АН СССР, 1954.—Т.2.-С. 107; 1653 г. октября 9 - 1654 г. февраля 5. - Статейный список русского посольства во главе с В. Бутурлиным о торжественной встрече послов населением Украины, о Переяславской раде, условиях воссоединения Украины с Россией и о принятии присяги населением украинских сел и городов // Воссоединение Украины с Россией. - М.: Изд. АН СССР, 1953.-Т.3.-С.456,459,464-466,469; 1654г.января 1.-Отписка В. Бутурлина царю Алексею Михайловичу о торжественной встрече русского посольства населением г. Переяслава // Воссоединение Украины с Россией. -М.: Изд. АН СССР, 1953. -Т. 3. -С. 514.

[19] Величко Самійло Літопис. - К.: Дніпро, 1991.-Т. 1.-С. 136.

[20] Там само.-С. 255-256.

[21] Там само.-С. 223.

[22] Путешествие Антиохийского патриарха Макария ... - С. 190.

[23] *Нельговський ЮЛ.* Архітектура другої половини XVI - першої половини XVII століття // Історія українського мистецтва. Мистецтво XIV - першої половини XVII століття. - К., 1967. - Т. 2. - С 94; Путешествие Антиохийского патриарха Макария ...-С. 190-191.

[24] Путешествие Антиохийского патриарха Макария... — С. 190-191; *Юрченко П.Г.* Дерев'яна архітектура // Історія українського мистецтва. Мистецтво другої половини XVII-XVIII століття. — К., 1968. - Т. 3. - С 37.

[25] *Юрченко П.Г.* Дерев'яна архітектура... -С. 37.

[26] Путешествие Антиохийского патриарха Макария... — С. 191.

[27]Тамсамо.-С. 191.

[28] *Вечерський В.* Верхові церкви // Архітектура. Короткий словник-довідник. - К.: Будівельник. -1995.-С.58.

[29] Там само.

[30] *Юрченко П.Г.* Дерев'яна архітектура... -С. 38.

[31] *Грабовский И.А., Днестров И.Н.* Переяслав-Хмельницкий. Архитектурно-исторический очерк. - К.: Изд. АН Украинской ССР, 1954. - С. 34; *Костомаров Н.И.* Поездка в Переяслав ... - С. 496-497; *Лашкарев П.А.* Церковно-археологические очерки, исследования и рефераты ... - С.222; *Лялько В.М.* Пам'ятки козацтва у Переяславі // Нові дослідження пам 'яток археології козацької доби в Україні. - К., 1996. - Вип. 5. - С. 8; *Набок Л.М.* Нариси з історії міста у джерелах і світлинах. Вогнем, шаблею, податками. - Вісник Переяславщини. - 2003.-30 вересня. - С 6; *Нікітіна В.В.* Культура і освіта Переяславщини XVII-XVIII ст. /7 Історія та культура рідного краю (матеріали на допомогу вчителям та учням). - Переяслав-Хмельницький, 1994. - Ч. 1. - С 72; Переяслав-Хмельницький і його історичні пам'ятки / Під ред. Апанович О.М. - К.: Вид. АН Української РСР, 1954.-С. 53; *Трофіменко Т.В.* Храми Переяслава ...-С. 81.

[32] Житель города Переяслава. Успенская церковь ... — С. 14; *Трофіменко Т.В.* Храми Переяслава ...-С. 81.

33'Житель города Переяслава. Успенская церковь ...-С.20; *Набок Л.М.* До питання місця прийняття ... -С. 156-157.

34 *Харламов В.О.* Расписной список Переяслава 1701 г. /7 Тези всеукраїнської наукової конференції "Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури". -- Переяслаз-Хмельнмцький, 1992.-С. 105-106.

[35] *НабокЛ.М.* До питання місця прийняття ... - С 157.

[36] *Пляшко Л.А.* Подорож до міста XVIII століття. - К.: Наукова думка, 1980. - С 45.

[37] Костомаров Н.И.. Поездка в Переяслав.... - С.496-497; Житель города Переяслава. Успенская церковь... - С.14.

[38] *Трофіменко Т.В.* Храми Переяслава... - С. 81.

[39] Житель города Переяслава. Успенская церковь ...-С. 14; *Костомаров Н.И.* Поездка в Переяслав... - С 497; Описи Київського намісництва 70-80 років XVIII ст. - К.: Наукова думка, 1989. - С 61,

[40] Житель города Переяслава. Успенская церковь ... - С. 14; Описи Київського намісництва ... - С 61; Переяслав-Хмельницький і його історичні пам'ятки ...-С. 53.

[41] Житель города Переяслава. Успенская церковь... - С. 14.

[42] *Костомаров Н.И.* Поездка в Переяслав... — С. 496.

[43] Там само.

[44] Житель города Переяслава. Успенская церковь...- С. 14.

[45] *Костомаров Н.И.* Поездка в Переяслав... - С. 497.

[46]Там само.-С 496.

[47]*Грабовский И.А., Днестров И.Н.* Переяслав-Хмельницкий. Архитектурно-исторический очерк ... - С. 34; *Трофіменко Т.В.* Храми Переяслава ...— С. 81.

[48] *Лялько В.М.* Пам'ятки козацтва у Переяславі... - С. 8.

[49] *Лашкарев П.А.* Церковно-археологические очерки, исследования и рефераты... - С. 225.

[50] *Рыбаков Б.О.* Розкопки в Переяславі-Хмельницькому в 1945 р. // АП УРСР. -1949. - Т. 1. - С. 24.

[51] Никоновская летопись // ПСРЛ. - СПб., 1862. - Т. 9. - С. 116; Повесть временных лет. - М.-Л.: Изд. АН СССР.-Ч. 1.-С. 137.

[52] *Юрченко О.В., Вовкодав СМ.* До питання про існування Переяслава в другій половині XIII-XV ст. // Наукові записки з української історії. - Переяслав-Хмельницький, 2004. - Вип. 15. - С 31-37.

[53] Архангело-Михайловская церковь в городе Переяславе // ПЕВ. -1868. - № 20. - Ч. неоф. — С. 511.

[54] Архангело-Михайловская церковь... - С. 511; Переяслав-Хмельницький і його історичні пам'ятки... - С. 56; *Стороженко А.В.* Очерки переяславской старины... — С. 55.

[55] *Грабовский И.А., Днестров И.Н.* Переяслав-Хмельницкий. Архитектурно-исторический очерк... -С 37; *Зайцева З.* Архітектурна тема в історії Переяслав-Хмельницького // Переяславська земля і світ людини.—К.-Переяслав-Хмельницький: Пальміра, 1998. - С. 92; *МалаковД.В.,Дерлеменко Є.А.* По історичних містах Київської Русі. Фотопутівник. - К.: Мистецтво, 1990. - С. 282; *НабокЛ.М.* Особливості архітектури Переяславщини// Історія та культура рідного краю (матеріали на допомогу вчителям та учням). - Переяслав-Хмельницький,

-СОЦІОКУЛЬТУРНІ, ЄТНОКОНФЕСІЙНІ ТА ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ—

1994. - Ч. 1. - С. 97; *Нельговський Ю.П.* Архітектура другої половини XVI - першої половини XVII століття // Історія українського мистецтва. Мистецтво XIV-першої половини XVII століття. - К., 1967. - Т. 2. - С. 86.; *Трофіменко Т.В.* Храми Переяслава... - С 79.

[56] Архангело-Михайловская церковь... - С. 512.

[57] *Грабовский И.А., Днестров И.Н.* Переяслав-Хмельницкий. Архитектурно-исторический очерк... - С. 37-38.; *Малаков Д.В., Дерлеменко Є.А.* По історичних містах... - С. 282.; *Нельговський Ю.П.* Архітектура другої половини XVI... - С. 86,88; Переяслав-Хмельницький і його історичні пам'ятки.... - С 56; *Сікорський М.І., Швидкий Д. Т.* На землі Переяславській-К.: Науковадумка, 1983.-С. 95.

[58] *Малаков Д.В., Дерлеменко Є.А.* По історичних містах... - С. 283.

[59] *Грабовский НА., Днестров И. Н.* Переяслав-Хмельницкий. Архитектурно-исторический очерк... - С. 37-38.; Переяслав-Хмельницький і його історичні пам'ятки... - С 56.

60° *Нельговський Ю.П.* Архітектура другої половини XVI... - С 88.

[61] 1653 г. октября 9 - 1654 г. февраля 5. -Статейный список русского посольства... - С. 455-469.

62 Путешествие Антиохийского патриарха Макария... - С. 191.

63 *Харламов В.О.* Расписной список Переяслава 1701 г. ...-С. 106.

64 Житие святого преподобномученика Макария, архимандрита овручского, переяславского чудотворца, нетленно почивающего в Переяславской Свято-Вознесенской обители, Полтавской епархии. - К.: В типографии Киево-Печерской Лавры, 1893. - С. 29.; Игумен Полиевкт. Сведения о Полтавско-Переяславской епархии и ее архипастьфях//ПЕВ.-1867.-№19.-С.26О.

65 Житие святого преподобномученика Макария ... - С.29.; Описи Київського намісництва ... - С. 60.; *Трофіменко Т.В.* Храми Переяслава...-С. 79.

[66] Архангело-Михайловская церковь ...-С. 520.; *Стороженко А.В.* Очерки переяславской старины ...-С. 56.

[67] Житие святого преподобномученика Макария ... - С. 30.; Игумен Полиевкт. Сведения о Полтавско-Переяславской епархии... - С. 260.; Стороженко А.В. Очерки переяславской старины... - С. 56.

[68] Архангело-Михайловская церковь... - С. 520.

[69] *Стороженко А.В.* Очерки переяславской старины... - С. 57.

[70] Описи Київського намісництва... - С. 60.

[71] *Мариновський Ю.Ю.* З історії села Жовнине в XVI-XVIII ст. //УІЖ. - 1987. - №7. - С. 119; *Стороженко Л.В.* Очерки переяславской старины.... - С. 58.

[72] Архангело-Михайловская церковь... - С. 512; Житие святого преподобномученика Макария ... - С. 30.

[73] Архангело-Михайлозская церковь...-С. 512, 521.

[74] Там само. - С. 512.

[75] Архангело-Мкхайловская церковь ... - С. 512; *Мартынович П., Горлгпко В.* Церкви старинной постройки в Полтавской епархии/' ПЕВ. - 1888. -№16. - Ч. неоф. - С. 622; *Стороженко А.В.* Очерки переяславской старины ... -С 56.

[16] *Костомаров Н.И.* Поездка в Переяслав ...-С. 505.

[11] *Авраменко Л.М.* Розвиток освіти та культури в XVII-XVIII століттях на Переяславщині.//Наукові записки з української історії. - К.-Переясдав-Хмельницький-Чернівці. - Вип. 5. - С 63.; *Зайцева З.* Архітектуона тема в історії...-С. 92.; *Сторожгнко А.В.* Очерки переяславской старины ...-С. 56.

[78] *Каргер М.К.* Памятники переяславского зодчества XI-ХП вв. в свете археологических исследований *і I* СА.- 1951.-Т. 15.-С. 53.; *Мартынович П., Горленко В.* Церкви старинной постройки...-С. 621; Переяслав-Хмельницький і його історичні пам'ятки ... - С. 56; Памятная книжка Полтавской губернии на 1916 год - Полтава, 1916.-С.298.

[79] *Трофіменко Т.В.* Храми Переяслава ... - С. 80.

[80] Архангело-Михайловская церковь... - С. 512.

[81] *Грабовский И.А., Днестров И.Н.* Переяслав-Хмельницкий. Архитектурно-исторический очерк... - С 37; *Каргер М.К. Памятники переяславского зодчества*...-С.53,54, мал.6; *Нельговський Ю.П.* Архітектура другої половини XVI - С. 88.

[82] *Попельницька О.* Історична топографія Київського Подолу XVII-XVIII століття. - К., 2003. - - С. 109.

[83] Описи Київського намісництва... - С. 60.; *Стороженко А.В.* Очерки переяславской старины... - С. 56-57.

[84] *Грабовский И.А., Днестров И.Н.* Переяслав-Хмельницкий. Архитектурно-исторический очерк... - С. 37; *Нельговський Ю.П.* Архітектура другої половини XVI...-С. 88.

[85] *Грабовский И.А., Днестров И.Н.* Переяслав-Хмельницкий. Архитектурно-исторический очерк... - С. 38.; Переяслав-Хмельницький і його історичні пам'ятки...- С. 56.

86 Архангело-Михайловская церковь... - С. 513.

[87] Архангело-Михайловская церковь... - С. 513.; *Грабовский И.А., Днестров И.Н.* Переяслав-Хмельницкий. Архитектурно-исторический очерк... - С. 38.; Переяслав-Хмельницький і його історичні пам'ятки... • - С. 56.

[88] *Стороженко А.В.* Очерки переяславской старины ...-С. 59.

[89] *Стороженко А.В.* Очерки переяславской старины... - С. 59; *Уманцев Ф.С.* Настінні розписи в мурованих будовах//Історія українського мистецтва. Мистецтво другої половини XVII-XVIII століття.-К.. 1968.-Т.3.-С 189.

[90] Архангело-Михайловская церковь... - С. 515; Грабовский И.А., Днестров И.Н. Переяслав-Хмельницкий' Архитектурно-исторический очерк.... - С. 38.

[91] *Каргер М.К.* Памятники переяславского зодчества... - С. 53,54, мал.6.

[92] *Савчук АЛ.* Отчет о полевых работах Переяслав-Хмельницкого историко-культурного заповедника в 1982 г. //НАИАНАНУ- 1982/92-С. 2.

[93] *Стороженко А. В.* Очерки переяславской старины.... - С.59.

[94] Архангело-Михайловская церковь... - С. 514.; Житие святого преподобномученика Макария... - С. 30.; Описи Лівобережної України кінця XVIII -початку XIX ст. - К.: Наукова думка, 1997. - С. 42.

[95] *Стороженко А.В.* Очерки переяславской старины. ...-С.59.

[96] Архангело-Михайловская церковь... - С. 535.

Темченко А.І. *(Черкаси)*. Сакральні смисли слов'янської азбуки 93
Ткаченко О.В. *(Переяслав-Хмельницький)*. Сімейний фонд Терещенків як джерело для вивчення підприємницької діяльності родини 97
Ткаченко Т.В. *(Переяслав-Хмельницький)*. Архівні документи як джерело для дослідження громадської та благодійної діяльності Г.П.Галагана 102
Федоренко Я.А. *(Черкаси)*. Розвиток кіномережі в селах України в середині 1950-х - на початку 1960-х рр. 105
Чиж М.М. *(Черкаси)*. "Малі" конфесії як об'єкт діяльності органів внутрішніх справ і державної безпеки на території Лівобережної України. 1942-1944 рр. .. 106
Чуриліна Л.М. *(Івано-Франківськ)*. Місце Дениса Січинського в історії української музики 113
Шнира В.В. *(Черкаси)*. Православна церква в Україні в період зміцнення тоталітарної держави (1932-1940 рр.) 119
Щербін Л.В. *(Івано-Франківськ)*. В.І. Вернадський і проблема української державності 123
Юрченко О.В. *(Переяслав-Хмельницький)*. Культові споруди Верхнього міста пізньосередньовічного Переяслава 129

Історична регіоналістика в контексті соборності України

АндрухівІ.О. *(Івано-Франківськ)*. Релігійне життя на теренах Івано-Франківської області в другій половині 70-х рр. XX ст. 138
Баран О.Я. *(Івано-Франківськ)*. Матеріальне становище галицького сільського вчительства (кінець XIX ст. - 1939 р.) 142
Відома Л.М. *(Київ)*, Трудова активність технічної інтелігенції у відбудовних процесах 1943 - 1945 рр. (на матеріалах Східної Укр:.їни) 147
Бітенко М.Д. *(Івано-Франківськ)*. Взаємини між українськими громадами та польськими поміщицькими дворами у Галичині (кінець XIX - початок XX ст.) . . . 151
Волощук М.М. *(Івано-Франківськ)*. Вплив польщі на угро-руські відносини XI-XШ ст. у документах Арпадів і П'ястів 157
Ґонтар Т. Особливості суспільної свідомості українців з Холмщини, Надсяння, Лемківщини та Підляшшя в Україні у повоєнний період (1946—1950 рр.) 164
Гончаренко О.М. *(Переяслав-Хмельницький)*. Організаційно-політична діяльність ОУН на Київщині в 1941-1944 рр. за документами спецслужб: спроба критичного аналізу 168
Губочкін М.П. *(Переяслав-Хмельницький)*. Матеріали до історії с. Кропивна наЗолотоніщині 174
Ґуля Н.І. *(Черкаси)*. Особливості дільності мирових посередників в Київському генерал-губернаторстві після польського повстання 1863 року 178
Делятинський Р.І. *(Івано-Франківськ)*. Особливості розвитку Станиславівської єпархії УГКЦ на початку Другої світової війни (1939-1941 роки) 185
Жупник В.В. *(Івано-Франківськ)*. Особливості радянської колективізації на західноукраїнських землях в 1939- 1949 рр.: історіографічний аспект 197
Захарченко М.В. *(Черкаси)*. Стан охорони здоров'я в українському.селі 1917- 1929 рр. (на прикладі Черкащини) 202
Кліш А.Б. *(Тернопіль)*. К. Студинський і проблема утворення українського університету у Львові 206
Колибенко О.В. *(Переяслав-Хмельницький)*. До питання про локалізацію двору боярина Орогостя в Переяславлі Руському 210
Костюк В.В. *(Івано-Франківськ)*. Діяльність Михайла Павлика в контексті

ББК63.3(4Укр)я4
У-45
УДК94(477)

Редакційна рада: *В.М. Литвин, В.А. Смолій* (співголови ради), *В.П. Коцур, Б.К. Остафійчук, В.Т. Поліщук, О.П. Реєнт, В.П. Шевченко*

Редакційна колегія: д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України *О.П. Реєнт* (відповідальний редактор),
к.і.н., доц. *В.М. Мойсієнко* (відповідальний секретар),
д.і.н., проф. *0.1. Гуржій,*
д.і.н., проф. *В.М. Даниленко,*
к.політ.н., доц. *Б.Л.Дем'яненко,*
д.і.н., проф. *П.В. Доброе,*
к.і.н., доц. *Н.І. Земзюліна,*
к.і.н., доц. *К.В. Івангородський,*
к.і.н., доц. *СВ. Корновенко,*
д.і.н., проф. *М.В. Кугутяк,*
к.і.н., доц. *О.В. Марущенко,*
д.і.н., проф. *В.В. Масненко,*
к.і.н., доц. *В.М. Мельниченко,*
д.і.н., проф. *А.Г. Морозов,*
к.і.н., доц. *Ю.П. Присяжнюк*
д.і.н., проф. *А.Ю. Чабан,*

У-45 Україна Соборна: Збірник наукових статей. - Вип. 4. - Т. 2. - К.: Інститут історії України НАН України, 2006. - 316 с

Збірник наукових статей містить праці, присвячені доленосним подіям історії України і знаковим постатям, які відіграли помітну роль в українських державотворчих процесах, політичній, соціально-економічній, соціокультурній, етноконфесійній сферах суспільного життя України.

ISBN 966-02-3739-1
ISBN 966-353-048-0 (Вип. 4, Т. 2.)

ISBN 966-353-048-0

© Інститут історії України НАН України, 2006
© Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2006
© Автори статей, 2006